

УДК 343.98; 343.148

**Н.А. Панько**, асистент кафедри кримінального  
права та процесу Донецького національного університету

## СКЛАДНІСТЬ ЕКСПЕРТИЗИ ЯК ПОКАЗНИК ЇЇ ДОСТОВІРНОСТІ ПІД ЧАС ОЦІНКИ

Розглянуто проблемні питання визначення критеріїв складності експертизи, проаналізовано позиції провідних науковців з проблемних питань розмежування категорії «простота-складність» судової експертизи.

*Ключові слова:* експерт, спеціаліст, спеціальні знання, судова експертиза, категорії складності експертизи, достовірність експертизи.

Рассмотрены проблемные вопросы определения критериев сложности экспертизы, проанализированы позиции ведущих ученых по проблемным вопросам разграничения категории «простота-сложность» судебной экспертизы.

In this scientific article problem questions of definition of criteria of complexity of examination are considered. The author analysed scientific literature on the matter, considered positions of leading scientists on problem questions of division of the categories «simplicity» and «complexity» in judicial examinations.

На сучасному етапі розвитку суспільства експертиза є одним із найефективніших засобів встановлення істини у справі. Висновок експерта, який складається за результатами проведення експертного дослідження, є одним із передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України джерел доказів. Цей документ підлягає оцінці всіма учасниками кримінального процесу.

Оцінці висновку експерта в науковій літературі приділено багато уваги. Це питання висвітлено у працях учених-криміналістів Л.Ю. Ароцкера, Р.С. Белкіна, А.І. Вінберга, О.О. Ейсмана, Н.І. Клименко, В.Я. Колдіна, В.П. Колмакова, О.М. Моїсєєва, М.В. Салтевського, М.Я. Сегая, В.П. Шибіко, О.Р. Шляхова та ін. Однак у світлі нового Кримінального процесуального кодексу України, що допускає існування інституту «альтернативної» та «незалежної» експертизи, це питання набуває особливої актуальності. Значну роль в оцінці висновку експерта учасниками кримінального процесу відіграє ступінь складності проведеного експертом дослідження. На жаль, питанню складності висновку експерта науковцями приділено значно менше уваги, ніж цього потребує практика.

Метою статті є дослідження поняття складності та визначення її впливу на процедуру оцінки висновку експерта учасниками кримінального процесу.

Згідно з п. 1.13 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень строк проведення експертизи залежно від складності дослідження з урахуванням експертного навантаження фахівців установлює керівник експертної установи (або заступник керівника чи керівник структурного підрозділу) у межах:

- 10 календарних днів — щодо матеріалів з незначною кількістю об'єктів і нескладних за характером досліджень;

- 30 календарних днів — щодо матеріалів із середньою кількістю об'єктів або середньої складності за характером досліджень;

- 60 календарних днів — щодо матеріалів зі значною кількістю об'єктів або складних за характером досліджень;

- понад 60 календарних днів — щодо матеріалів з особливо значною кількістю об'єктів або найскладніших за характером досліджень (використання криміналістичного обладнання (лазерного, оптичного, електронного), проведення експериментальних досліджень, застосування кількох методів). При цьому термін виконання не повинен перевищувати 3-х місяців.

Втім, ні в науковій, ні в методичній літературі не визначено критеріїв, за якими слід визначати ступінь складності дослідження [1].

Категорія поняття «простота-складність» відносно судової експертизи шляхом визначення строків проведення експертного дослідження означає витрати робочого часу на виробництво остаточного продукту — висновку судового експерта. Ці витрати інтегративно містять і такі показники, як підготовка спеціаліста, обладнання та обсяг витратного матеріалу, що його використовують, проведення дослідження та формулювання висновків, робота з оформлення висновку та інша діловодна діяльність [2, с. 138].

Питання щодо визначення та нормативного закріплення ознак складності судової експертизи важливе не тільки для України. Так, відповідно до наказу Міністерства юстиції Російської Федерації про затвердження норм витрат часу на проведення експертиз для визначення норм експертного навантаження державних судових експертів державних судово-експертних установ Міністерства юстиції Російської Федерації та методичних рекомендацій з їх застосування під час визначення складності судової експертизи рекомендовано враховувати такі ознаки:

- багатооб'єктність (більше ніж три об'єкти або понад 200 аркушів матеріалів справи, наданих на дослідження);

- множинність поставлених запитань (більше ніж три запитання, що вимагають проведення досліджень);

- потреба в застосуванні трудомістких методів і складних інструментальних засобів, технологічний регламент яких перевищує 5 днів, у проведенні модельних експериментів для розв'язання конкретних експертних завдань;

- необхідність розроблення нових розрахункових моделей і окремих методик дослідження для вирішення поставлених запитань;

- віднесення експертизи до комплексної, повторної або міжвідомчої;

- необхідність виїзду на місце події або огляду об'єктів, що перебувають поза територією судово-експертної установи, чи проведення дослідження на базі інших установ.

За ступенем складності судові експертизи поділено на три категорії:

- експертизи, які мають до трьох ознак складності;

- експертизи, які мають три ознаки складності;

- експертизи, які мають чотири ознаки складності [3].

Законодавством Республіки Казахстан встановлено чотири категорії складності судових експертиз: прості, середнього ступеня складності, складні та особливо

складні. Проте це не єдиний критерій розмежування категорій складності судових експертиз. Згідно з Правилами обчислення термінів проведення судових експертиз залежно від категорії їх складності та визначення категорій складності судових експертиз кожний вид експертизи поділено за категоріями складності з докладним поясненням щодо кожної категорії складності конкретного виду експертизи [4].

Такі підходи до формулювання ознак складності судової експертизи є більш раціональними, ніж в Україні.

Із викладеного вище можна зрозуміти, що категорію складності проведення експертного дослідження можна розглядати як багатокомпонентне завдання, визначене перед експертом замовником експертизи. Тобто загальне завдання містить у собі низку більш детальних, що і є ознакою складності судової експертизи.

Важливість такої категорії, як «складність судової експертизи», доцільно розглянути на прикладі проведення дактилоскопічних експертиз. Упродовж останніх років у зв'язку зі зростанням рівня злочинності актуалізувалася проблема фальсифікації слідів рук (іноді недобросовісними працівниками різних правоохоронних структур). Цьому мимоволі сприяє вдосконалення засобів фотографічної техніки (насамперед цифрової), активне впровадження програмних засобів обробки зображень. Тому постає потреба в ретельному вивченні та систематизації ознак фальсифікації слідів і зображень папілярного візерунка. Судово-слідча практика і нечисленні доробки у цій сфері свідчать про принципову можливість виявлення ознак, які супроводжують умисні спотворення зображень папілярного візерунка, що нібито є відображеними у сліді. Для цього можна використовувати морфологічні, ситуалогічні, трасологічні, матеріалознавчі та біохімічні особливості фальсифікованих слідів рук [5]. Так, експерт, відповідаючи на запитання «Чи залишені сліди рук конкретною особою на наданому на дослідження об'єкті?», може не розглядати той факт, що ці сліди залишені на об'єкті шляхом фальсифікації. Такий чинник, безумовно, впливає на складність дослідження, адже якщо експерт відповідає тільки на зазначене запитання, таке дослідження є простим, а якщо експерту необхідно дослідити наявність ознак фальсифікації слідів і зображень папілярного візерунка, таке дослідження набуває іншої категорії складності, оскільки експерт повинен буде залучати низку доволі складного і трудомісткого обладнання.

Складність експертизи є показником її достовірності під час оцінки висновку експерта учасниками кримінального процесу. Висновок судової експертизи оцінюють за критеріями наукової достовірності та доказового значення. Суд, прокурор, особа, яка проводить дізнання, можуть і повинні перевірити не тільки логіку експертного доказування, але й розібратися у висунутих експертом наукових положеннях, щоб упевнитися в достовірності та повноті його висновків. Будь-яке судження експерта має розглядатися крізь призму внутрішнього переконання суду або слідчого до того, як стати підставою для судового рішення [6, с. 226.].

Оцінка висновків експерта пов'язана з доволі значними труднощами. Це стоюється сприйняття висновку експерта всіма учасниками кримінального процесу, позаяк ці особи не мають такого обсягу спеціальних знань, як експерт.

Практика переконливо свідчить, а проведене анкетування працівників слідства і суду підтверджує, що в більшості випадків з усього висновку експерта слідчого та суд цікавлять лише підсумки (на цьому наголосили 40 % опитаних респондентів) [7, с. 175]. Оцінка суб'єктами доказування висновку експерта найчастіше

зводиться до перевірки повноти цих висновків, їх форми та відповідності іншим доказам у справі. Слідчий і суд зазвичай можуть оцінити лише повноту висновку експерта, перевіrivши, чи на всі поставлені запитання надано відповідь, і усвідомивши характер цих відповідей. Вони також можуть визначити, чи виконав експерт необхідні процесуальні вимоги та чи наявні у цьому процесуальному документі всі необхідні реквізити. Усталена форма висновку експерта дозволяє оцінити компетентність експерта, що проводить дослідження, тому що передбачає відомості не лише стосовно характеру освіти і стажу роботи експерта, а й відносно його спеціальності. Проте орган, який призначив експертизу, як зауважує А.Р. Белкін, не оцінює ані наукової обґрунтованості висновків експерта, ані правильності вибору та застосування ним методів дослідження, ані відповідності цих методів сучасним досягненням відповідної галузі знань, оскільки для такої оцінки зазначений орган повинен мати той самий обсяг знань, що й експерт [8, с. 419—421].

Отже, як свідчить зазначене, висновки експерта повинна оцінювати особа, яка проводить дізнання, слідчий, прокурор, суд та інші учасники кримінального процесу на загальних підставах. Зміст оцінки висновків експерта, як і інших джерел доказів, становлять допустимість, автентичність і повнота.

Оцінка допустимості висновку експерта передбачає визначення рівня дотримання вимог Конституції та кримінального процесуального закону під час призначення та проведення експертизи. Під час оцінки висновків експерта важливими є також перевірка правильності його оформлення, наявність усіх передбачених законом реквізитів цього процесуального документа (трапляються випадки, коли у висновку експерта немає вступної або дослідницької частини, підпису експерта або висновок підписаний не тією особою, яка вказана у вступній частині). Якщо експертиза була комплексною, то у висновку серед іншого повинно бути зазначено, який експерт і які саме дослідження проводив; при цьому кожную частину дослідження підписує лише той експерт, який її проводив [9, с. 43].

Оцінюючи висновки експерта, слід також визначати, чи було дотримано права обвинуваченого (підозрюваного) під час призначення та проведення експертизи. Забезпечення можливості якнайповніше реалізувати права обвинуваченого під час проведення експертизи — гарантія не тільки забезпечення інтересів самого обвинуваченого, але й успішності та доброякісності проведеної у справі експертизи, достовірності її висновків [10, с. 133].

І хоча новий Кримінальний процесуальний кодекс України не передбачає інформування протилежної сторони щодо призначення експертизи та змісту завдання, все ж вона у кримінальному провадженні має призначатися відкрито, без приховування цієї процесуальної дії від протилежної сторони кримінального провадження.

Крім того, слід зосередити увагу на тому, що оцінка допустимості висновку експерта неможлива без визначення компетентності експерта. У літературі наукового спрямування зазначено, що, здійснюючи оцінку відповідності кваліфікації експерта предмета експертизи, замовник експертизи (орган розслідування, суд, сторона захисту) насамперед повинен враховувати відомості про освіту, практичний досвід, стаж роботи за фахом, спеціалізацію у межах професії експерта. Висновок експерта визнається таким, що не відповідає вимогам закону, якщо з нього не може бути встановлено, чи має експерт достатні знання, необхідні для

проведення дослідження. Оцінка висновку експерта з точки зору компетентності останнього полягає у:

- вивченні питань, поставлених перед експертом, та їх віднесенні до тієї чи іншої галузі знань;
- вивченні фактичних даних, установлених експертом, а також розв'язанні питання, які саме спеціальні знання були необхідні для їх встановлення;
- ознайомленні з даними, що характеризують експерта як спеціаліста в певній галузі знань;
- визначенні того, чи належать до компетенції експерта наукові положення та методи дослідження, застосовані під час проведення експертизи [6, с. 229, 230].

Оцінюючи висновки експерта, слід враховувати, що на їх допустимість впливає справжність об'єктів, досліджуваних експертом. Якщо такі об'єкти, як зазначає Ю.К. Орлов, будуть визнані недопустимими, автоматично втрачає цю властивість і сам висновок. Відтак процесуальну доброякісність об'єктів експертного дослідження завжди слід перевіряти. Для цього потрібно установити законність способу їх одержання (об'єкти, вилучені під час певної слідчої дії (огляду, обшуку, виїмки) чи надані кимось із учасників процесу або сторонніми особами) [9, с. 43].

На основі аналізу критеріїв оцінки висновку експерта логічно зазначити, що залежно від категорії складності проведеної експертизи оцінка її висновків суттєво різнитиметься, а отже, важливою ознакою висновку експерта є його аргументація.

Ю.К. Орлов відносить аргументованість до основних характеристик висновку експерта, які визначають його доказове значення [11, с. 148]. Т.В. Авер'янова звертає увагу, що в дослідницькій частині висновку експерт повинен навести аналіз і синтез результатів досліджень, обґрунтування встановлених фактичних даних, надати наукове пояснення властивостей, установлюваних завдяки дослідженню об'єктів. У тексті свого висновку експерт має надати ґрунтовну оцінку результатів проведених досліджень, а також аргументувати свої висновки. Висновок експерта як процесуальний документ відображає підстави для внутрішнього переконання експерта, що сприяє формуванню внутрішнього переконання слідчого (суду) про доказове значення цього джерела доказів. Доказове значення висновку експерта полягає також у тому, що він забезпечує слідчого (суду) від прийняття необґрунтованого рішення у справі, а також унеможливорює відхилення результатів експертизи без достатніх на це підстав.

Висновки експерта не мають бути перенасиченими вузькопрофільною термінологією, викладення повинно бути зрозумілим не тільки спеціалісту, а й будь-якому учасникові судочинства [12, с. 161—162], інакше для оцінки слідчим доказового значення встановлених експертом фактів та обставин буде потрібен додатковий допит експерта чи проведення інших слідчих дій [11, с. 151].

З філософської точки зору аргументація — це переконання інших осіб шляхом обґрунтування правильності своєї позиції [13]. Зрозуміло, що проблема аргументованості висновку експерта набуває особливого значення в забезпеченні його правильного сприйняття при встановленні доказового значення слідчим (судом). Аргументацію розглядають як комплексне явище, що містить діалектичне поєднання двох процесів: внутрішнього, який складається з отримання аргументів, формування внутрішнього переконання про предмет аргументації, прийняття

рішення про необхідність аргументування, та зовнішнього, який передбачає взаємодію судового експерта з іншими учасниками кримінального процесу з метою переконання їх у правильності своєї позиції. За такого підходу видається логічним, що завдання аргументації — створити переконливий вплив за рахунок достовірності аргументів, їх несуперечливості, достатності та послідовності надання. У процесі аргументації діють закони логіки, що робить її упорядкованою та детермінованою. В аргументації експертом результатів проведених досліджень вагомими є аспекти модальності, контекстний, оціночний, ілюстративний [14].

Отже, належний рівень аргументованості висновку експерта та його сприйняття і розуміння слідчим (судом), іншими учасниками кримінального процесу є невід'ємними складовими характеристики доказового значення висновку експерта.

У світлі оцінки висновку експерта за категоріями складності проведеного експертного дослідження аспект аргументації набуває ще більш важливого значення. Оскільки складні дослідження потребують застосування не тільки доволі складних і трудомістких у використанні приладів, обладнання, матеріалів, а й більшого обсягу складної та специфічної наукової і методичної літератури, в таких дослідженнях експерт повинен звертати особливу увагу на повне і всебічне пояснення проміжних висновків, щоб забезпечити правильне його сприйняття всіма учасниками кримінального процесу.

Враховуючи зазначене, варто внести зміни до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень у частині більш детального розкриття категорії складності судових експертиз (йдеться насамперед про поділ дослідницької частини не тільки на питання, а й на окремі завдання). Така градація наглядно демонструватиме достовірність експертизи, адже міститиме багатокомпонентні завдання, а отже, кожне окреме завдання, що входить до загального, буде розкрито та аргументовано в повному обсязі.

### Список використаної літератури

1. *Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень*. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5 : станом на 22 січня 2013 року // Офіційний вісник України. — 1998. — № 46. — Ст. 1715.

2. *Седнев В.В.* Критерии определения сложности экспертного исследования / Седнев В.В., Черногор П.А., Кондрашова Э.В. // Теорія та практика судової експертизи та криміналістики. — 2012. — Вип. 12. — С. 135—145.

3. *Об утверждении* норм затрат времени на производство экспертиз для определения норм экспертной нагрузки государственных судебных экспертов государственных судебно-экспертных учреждений Министерства юстиции Российской Федерации и методических рекомендаций по их применению : приказ Министерства юстиции Российской Федерации от 22 июня 2006 года № 241 (ред. от 19.03.2008) [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.sudexpert.ru/files/norms-/241.pdf>

4. *Об утверждении* Правил исчисления сроков производства судебных экспертиз в зависимости от категории их сложности и определения категорий сложности судебных экспертиз : приказ Министра юстиции Республики Казахстан от 20 апреля 2010 года № 123, зарегистрированный в Министерстве юстиции Республики Казахстан 13 мая 2010 года под № 6228 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.sudexpert.kz/ru/legislation/ministerorders/57-2011-04-18-08-01-04.html>

5. *Эджубов Л.Г.* Современные проблемы идентификационной и регистрационной дактилоскопии / Л.Г. Эджубов, Ш.Н. Хазиев // Папиллярные узоры. Идентификация и определение характеристик личности (дактилоскопия и дерматоглифика). — М., 2002. — С. 178—204.

6. *Теория доказательств в советском уголовном процессе : Часть особенная* / [Белкин Р.С., Винберг А.И., Гродзинский М.М. и др.]. — М. : Юрид. л-ра, 1967. — 415 с.

7. *Моїсєєв О.М.* Експертні технології: теорія формування і практика застосування : монографія / О.М. Моїсєєв. — Харків : Вид. агенція «Апостиль», 2011. — 424 с.

8. *Белкин А.Р.* Теория доказывания : науч.-метод. пособ. / А.Р. Белкин. — М. : Норма, 1999. — 418 с.

9. *Орлов Ю.К.* Заключение эксперта как источник выводного знания в судебном доказывании (уголовно-процессуальные, криминалистические и логико-гносеологические проблемы) : автореф. дисс. на соискание учен. степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика, судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Ю.К. Орлов. — М., 1985. — 54 с.

10. *Строгович М.С.* Курс уголовного процесса. Порядок производства по уголовным делам по советскому уголовно-процессуальному праву / М.С. Строгович. — М. : Наука, 1970. — Т. 2. — 516 с.

11. *Орлов Ю.К.* Судебная экспертиза как средство доказывания в уголовном судопроизводстве / Ю.К. Орлов. — М. : Институт повышения квалификации Российского федерального центра судебной экспертизы, 2005. — 264 с.

12. *Щербаковский М.Г.* Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учебно-практическое пособие / М.Г. Щербаковский. — Харьков : Эспада, 2005. — 544 с.

13. *Белова А.Д.* Лингвистические аспекты аргументации / А.Д. Белова. — К. : КГУ им. Тараса Шевченко, 1997. — 300 с.

14. *Моїсєєв О.М.* Аспекти аргументації висновку експерта / О.М. Моїсєєв // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. — 2006. — Вип. 6. — С. 136—143.